

NDZAWULO YA DYONDZO YA LE GAUTENG

XITIFIKHEYITI XA XIKAMBELO XA LE HENHLA

**XITSONGA XA RIRIMI RO SUNGULA
NHLAWULO WA LE XIKARHI
(Papila ra Vumbirhi)**

**NKARHI: 2 wa Tiawara
TIMAKISI: 75**

SWITSUNDZUXO NI SWILETELO:

- U kamberiswa ehenhla ka tibuku TINHARHU.
  - Xiyenye Xa A: Hlamula swivutiso SWIMBIRHI ntsena.
  - Xiyenge Xa B: Hlamula xivutiso XIN'WE ntsena.
  - Xiyenge Xa C: Hlamula xivutiso XIN'WE ntsena. NHLAWULO YA WENA YI TA LAWURIWA HI NHLAWULO YA XIYENGE XA B. Loko u hlawule swivutiso swo koma eka B, u boheka ku hlamula xivutiso xo leha eka Xiyenge Xa C. Loko u hlamule xivutiso xo leha eka B, eka C u boheka ku hlamula swivutiso swo koma.
  - Tirhisa ririmi ra Xitsonga leri amukelekaka.
-
-

XIYENGE XA A

VUTLHOKOVETSERI

XIVUTISO XA 1

Hlaya swithokovetselo leswi landzelaka, kutani u hlawula swivutiso SWIMBIRHI NTSENA u hlamula swona.

1 1.1 Hlaya xithohokovetselo lexi kutani u hlamula swivutiso.

A ka ha ri na Mutsonga

Vutinyungubyisi bya rixaka byi le nson'weni wa rona,
Ndhavuko i ngula ya ririmi,
Rifu ra rixaka ri le ku hehliweni ka ndhavuko,
Ncheleto wa ndhavuko i vutinyungubyisi,
Wona i mana wa ririmi.

Dyondzo a yi na nandzu,
Nhluvuko a wu onhanga nchumu,
Hi wena u nga ni nandzu,
Nandzu wa ku fularhela magandzelo,
U dzuvulela vutsonga evutsongeni.

Va kwihi Vatsonga va xiviri,
Vatsonga va nghagula ni njhovo?
Va deha ni mbhobvu,
Xibetso ni nchochwana,
Byi rhengile.

Hinkwavo va hangalakile ni nkungwa,
Papa ra ntima ri va khubumetile,
U va londzotile mulondzovoti,
Sweswi va dya xidlamutana ni swikwembu,
Lava saleke i masirha ya Vatsonga.

Vatukulu vaku va ninginisa tinhloko whe Gaza,
Va tshike mafi ya vutsonga ya sengela hansi,
Va mama ni swirhodyana,
Ririmi raku ri hundzukile mbheveve,

A ka ha ri na Mutsonga wa xiviri,
Vutsonga byi le menweni ya rifu,
Hina hi vana va rkarhi,
Mandza ya ntsutsu wa chukele,
Hi swikukwa' swo hletela hi muchini.

Hi rilela mani?
Swona i nandzu wa mani?
Siku na siku hi rima hi languta,
Hi vona vutsonga byi thlanhla,
Byi timbeya etambeni ra vutivi.

A nga kona wa xiviri,
Ngati, ngati ntsena yi vilavilaka,
Nambu wa vutsonga wu tele sava,
Vutsonga byi ngungumela ehansi,
Byi nyenga byi ya eka Makuleke

- 1.1.1 Xana hikokwalaho ka yini mutlhokovetseri a ku "a ka ha ri na Mutsonga?" (2)
- 1.1.2 Xana mutlhokovetseri a vula yini loko a ku "Ririmi raku ri hundzukile mbheveve?" (2)
- 1.1.3 Hi xihl xivulwa eka ndzimana ya vuntsevu lexi kombaka leswaku Xitsonga xi le kusuhi swinene no fa? (2)
- 1.1.4 Xana i xiga-ririmi muni lexi tirhisiweke eka ndzimana ya vumune ntila wo hetelela? Hlamusela ni leswi xi vulaka swona. (2½)
- 1.1.5 Xana mutlhokovetseri u ri i nandzu wa mani ku va Xitsonga ni vuTsonga swi ri eku feni? (2)
- 1.1.6 Mutlhokovetseri u ri Vutsonga byi ngungumela ehansi. "Xana leswi swi nga va swi komba yini hi Vutsonga ni Xitsonga. (2)
- [12½]
- 1.2 Hlaya xitlhokovetselo lexi nga laha hansi kutani u hlamula swivutiso leswi landzelaka:

MI RHUKANE SWIKWEMBU

Mi ni nandzu n'wina Ma-Afrika ya ntima,
Mi rhukane swikwembu swa Afrika,
Mi sandza mintirho ya tihosi,
Vutlhari byenu byi hundzuke lunya.
Mi tikiwa hi tshwinga ra vurhoteri byenu.

5

Swikwembu swa Afrika swi mi fularhele,
Mi hundzukile mahlonga etikweni renu,
Ma voko tsa kambe a mi twiwi.
Swikwembu swi lemile tindleve hi swipapa,
Mi ta kolola marito ya ko ya bodlhomela.

10

<p>Mi te mi lava vutivi bya Herodotus, I ncini lexi endlaka leswaku mi nyenya buku na peni? Orhelani ndzilo wa tihunyi tenu, Shaka, Nghunghunyani, Kenyata – tihosi, va lo mi nhwi, Loko mi pavalala mi vumbuluka.</p>	15
<p>I mani a nga mi dyondzisa ntlangu? "Dyananani kambe mi nga hetani," A mi si vokotsa ka ha ri mpundzu, Va khomise xisweswo va vutivi, Kumbe a va ta ya teka swikwembu emarhumbini.</p>	20
<p>Ma ha rindze yini? Vutomi lebyi taka bya mundzuku? I mani a nga mi tshembisa byona? Swithodo leswi, vusiwana a hi nyangwa wa byona, Byi lo swi yini vumba lebyi nga vumba n'wina?</p>	25
<p>Ixi a mo rila ngati? Rilani hi vona ko huma mihloti ya ntima, Mi ka mi ya tisunga swi sukela kwihi? Nandzu wa n'wina ma wu tiva, Mi rhukane swikwembu swa vatata wa n'wina</p>	30
<p>Va khomise sweswo whe wa mbilu ya jenje; Swi khome hi mincila u swi himarisa hi tinhloko, Swi tshivelele mbholovisa swi ta khawula; Luma u pfurheta bya kondlo, A swi na vuyo u nga chavi.</p>	35
<p>Mhamba yi phahleriwa emarhumbini, Tshamani ehansi mi nava milenge mi ba gugu, Chelani fole mi n'watseka ntsuvi egandzelweni, Swikwembu swa Afrika swi ta hlakahla swi hundzuluka, Mi vita Shaka, Nghunghunyani, Kenyata-tihosi.</p>	40

- 1.2.1 Xana hi wihi nandzu lowu Ma-Afrika ya ntima ya wu endleke? (2)
- 1.2.2 Hi mintila yo ringana 2-3 hlamusela leswi ndzimana ya vumbirhi yi vulaka swona. (2½)
- 1.2.3 Xana mutlhokovetseri u vula yini loko a ku "A mi si vokotsa ka ha ri mpundzu"? (2)
- 1.2.4 Eka ndzimana ya vunkombo ntila wa vumune vula xiga-ririmi lexi mutlhokovetseri a xi tirhiseke u tlhela u hlamusela leswi xivulwa xa kona xi vulaka swona. (3)

1.2.5 "Emarhumbini" hi le kwihi? (2)

1.2.6 "Chelani fole mi n'watseka ntsumi egandzelweni." Xana leswi swi endliwa loko ku endliwa yini? (1)
[12½]

1.3 Hlaya xithokovetselo lexi landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi xi landzelaka.

Vutomi i xiluva. Hi ximumu xi baleka xi saseka, Nimixo xa tshambuluka xi yimisa nhloko, Hi ndzhenga xa vuna xi khonyana, Nghohe ya xona yi hatla ku hundza.	5
Vutomi i mberha, Yi phimphele byanyi ni mirhi nimixo, Yi andlala yi khubumeta misava, Loko dyambu ri hahlula mahlo ya n'oka, Nghohe ya yona i ya nkarhinyana.	10
Vutomi byi fana ni ndzilo wa xitiko, Hi leri landzelaka wu pfuka wu tswale nkuma, Langavi ra wona ri dya nhlanganyeto wa thunyi bi; Ndzilo wu fa hi ku pfula, Ndzilo wu hlalela empfundzeni.	15
Vutomi byi fana na sargu, Ri songiwa ii gimetiwa, Sangu ra hlakala nhlanhlu wu tshoveka, Ri gogonya timbambu, Byebyo i vutomi.	20
Vutomi i mapapa, Byi ya lomu ku yaka moya, Mapapa ya khidzimbela ya fhla nghohe ya tilo, Ya swivila ya halata mpfula, Nghohe ya byona yi tshama yi pfindlukile.	25

1.3.1 Nyika nhlokomhaka ya xithokovetselo lexi. (1½)

1.3.2 Xana mbuyelelo eka xithokovetselo wu komba yini? (2)

1.3.3 Xana i xiga-ririmi muni lexi tirhisiweke eka swivulwa leswi landzelaka. Tihela u hlamusela leswi swivulwa leswi swi vulaka swona.

(a) Vutomi i xiluva. (3)

(b) Vutomi byi fana ni ndzilo wa xitiko. (3)

(c) Vutomi byi fana ni sangu.

(3)
[12½]

1.4 Hlaya xithokovetselo lexi nga laha hansi kutani u hlamula swivutiso leswi xi landzelaka:

U GANGA MANI?	
Hi wihi wa wena whe Munene? U rhandza mani ka vona? Havambirhi va vatlekile loko u va languta, Va ni lunya, Ndzi kombe wa wena ndzi ta n'wi tiva.	5
Ya sasekile majaha ya Yuropa, Wa ya tiva mavito ya wona ya vujaha? Democracy na Communism, A hi swona sweswo whe Munene? A va endleriwanga ku kanganyisa.	10
Swa yila wena Munene, A swi endleki u nga teki tlhelo, U hlawula Yesu wa Nazareta? U nga tlakusi rito va nga hi twa, Hi byihi vuxaka bya yena na vona?	15
Hi ta tivonisa siku va pfukelanaka matimba, Siku Communism anga ta komba Democracy hi ritiho, Hi ta gova emixaxeni ya hina yo hambana, Mina na wena hi hakarhe swibamu, Vukati byi ta hi hambanisa.	20
Hi ta hlotana bya swihari, Loko hi kumeka hi yime hi langutana, Democracy na Communism va ta hi kuma ha ha bula. Wa wena u ta ku karihela, Wa mina yena a ndza ha vuri.	25
Ndzi ta boheka ndza ku byela, Na wena swi ta ku boha, Ku endla xitshembiso xa vukati, U ta ndzi vavela hi xivavula, Kambe a ndzi nga ku voni nandzu.	30
Ku leriwa vukosi, Vukosi bya xidlodlo xa isiva, Hitler na Musolin, A mi gange mani? Mi kume hakelo ya vunghwazi bya n'wina.	35

- 1.4.1 Xana xithhokovetselo lexi i xa vukhongeritipolotiki, ndhavuko kumbe vumunhu? (1½)
- 1.4.2 Tsavula rito rin'we eka ndzimana ya vumune leri kombaka leswaku lavambirhi va le nyimpini. (1)
- 1.4.3 Eka ndzimana ya vuntlhanu mutlhokovetseri u ri "Democracy na Communism va ta hi kuma ha ha bula. Wa wena u ta ku karihela..." Xana hikokwalaho ka yini a kariheriwa? (2)
- 1.4.4 Xana "Democracy" i yini? (2)
- 1.4.5 Hlamusela leswi swivulwa leswi landzelaka swi vulaka swona.
- (a) "Havambirhi va vatekile loko u va languta." (2)
- (b) "U ta ndzi vavela hi xivavula, kambe a ndzi nga ku voni nandzu." (2)
- 1.4.6 "Communism" na "Democracy" va lwela yini? (2)
- [12½]**

NTSENGO WA XIYENGE XA A: [25]

XIYENGE XA B

NTLANGU

Xihlovo xa le mahlweni Madlayisa Torha: J.M. Baloyi

Hlawula xivutiso xin'we u hlamula xona:

XIVUTISO XA 2

- 2.1 Hlaya ntshaho lowu landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi landzelaka.

MATIXISA (Hi ku hlevetela) Sula xifaniso xa yena emisaveni leyi.

- 2.1.1 Xana i mani a vulavulaka laha henhla? Vula vito ni xivongo. (2)
- 2.1.2 U vulavula na mani? (1)
- 2.1.3 Loyi u n'wi tsaleke eka 2.2 loko a tiphata u ri hi yena mani? (2)
- 2.1.4 Xana i xifaniso xa mani lexi suriwaka emisaveni leyi? (1)

Phendla

- 2.1.5 Loyi ku suriwaka xifaniso xa yena a a endle yini ku kondza ku kunguhatiwa ku susa xifaniso xa yena? (2)
- 2.1.6 Xana loyi u n'wi tsaleke eka 2.2 a ta nyikiwa yini endzhaku ka ku endla ntirho? (2)
- 2.1.7 Loyi u n'wi tsaleke eka 2.2 a toloverile "ku sula swifaniso" swa vanhu emisaveni. Kombisa ntiyiso wa leswi? (2)
- 2.1.8 Kun'wana eka ntlangu lowu hi kuma vamaseve. Nyika mavito ya vona. (2)
- 2.1.9 Un'wana wa vamaseve u vula leswaku rifumo ra loyi u n'wi tsaleke eka 2.4 "ku ta dya makoti ya mananga", xana i yini lexi a xi endla leswaku a vula leswi? (2)
- 2.1.10 Xana mutsari u fikelerile eku thiyeni ximunhuhatwa Xixurhana? Hlamula **Ina** kumbe **e-e** kutani u seketela nhlamulo ya wena. (3)
- 2.1.11 I yini lexi a xi endla leswaku vamaseve va sola loyi u n'wi tsaleke eka 2.1 ehenhla ka rifu ra nuna wa yena? (2)
- 2.1.12 Xana loyi u n'wi tsaleke eka 2.3 u yi kumile hakelo ya yena endzhaku ka ku va a sule xifaniso lexi a komberiwile ku xi sula emisaveni leyi? **Ina** kumbe **e-e** u tlhela u seketela. (3)
- 2.1.13 Xana timhaka leti tihumelela elokixini rihi? (1)
- [25]**

KUMBE

- 2.2 Hlaya ntshaho lowu landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi landzelaka.

MATIXISA: ...Heyi, wonge ti ta ndzi bihela. Ndzi fanele ndzi teka Goza ra nkarhi. Rifumo ra Xixurhana ndzi ri lava hi mahlo-ngati. Futhi ndzi tiyimiserile ku ri lwela hi meno na min'wa ..."

Kombisa leswi humeleleke endzhaku ka ku va Matixisa a vule leswi, u tlhela u kombisa leswi rifumo ra Xixurhana ri avisiweke xiswona. **[25]**

NTSENGO WA XIYENGE XA B: [25]

XIYENGE XA C

NOVHELE

Ntsendzeleki: G.S. Khosa

XIVUTISO XA 3

Hlamula xivutiso xin'we ntsena eka xiyenge lexi, XIYAXIYA: Nhlawulo wa wena wu ta lawuriwa hi xiyenge xa B. Loko u hlamule 2.1 eka B, hlamula 3.2 eka C, kasi loko u hlamule 2.2 eka B, hlamula 3.1 eka C.

3.1 Hlaya ntshaho lowu kutani u hlamula swivutiso leswi wu landzelaka.

Ndzi te ndza ha etlele ndzo pfuxiwa hi ku rila ka n'wana. Ndzi lo na n'wi twisa sweswo ndzo pfuka ndzi n'wi an'wisa. Loko ndzi xi languta, ndzo sungula ku rila nakambe. A xi ndzi tsundzuxa tata wa xona loyi a a ndzi etlerise vurhongo a vula leswaku wa ndzi rhandza kasi a a switiva leswaku swi ta helela empfhukeni!

- 3.1.1 Xana n'wana loyi a rila i wa rimbewu rihi? (1)
- 3.1.2 Loyi a vulavulaka laha henhla i mani? (1)
- 3.1.3 I yini lexi a xi ririsa loyi u n'wi tsalake eka 3.1.2? (2)
- 3.1.4 Vula vito leri tata wa xihlangi a thye n'wana wa yena? (1)
- 3.1.5 Xana i yini lexi endleke leswaku loyi u n'wi tsaleke eka 3.1.2 a thya n'wana wa yena vito ra Tingana? (2)
- 3.1.6 Xana "Tingana" leti a ti ri ta yini? (2)
- 3.1.7 Nyika vito ra ndhawu leyi xivulavuri a xi huma eka yona? (1)
- 3.1.8 Endzhaku ka papila ku humelele yini lexi nga endla leswaku xivulavuri xi famba naro? (2)
- 3.1.9 Xana xivulavuri a xi vulavula marito lawa xi ri endhawini yihi naswona endyangwini wa ka mani? (2)
- 3.1.10 Loyi u n'wi tsaleke eka 3.1.2 u balekise ku yini laha a tshama kona. Hlamusela. (2)

- 3.1.11 Nyika vito ni xivongo xa wanuna loyi a pfuneke xivulavuri endzhaku ka loko xi balekile. (2)
- 3.1.12 Xana mutsari u fikelerile eku thiyeni ximunhuhatwa Ntsendzeleki? Ina kumbe e-e kutani u seketela. (3)
- 3.1.13 Endzhaku ka ku baleka loyi u n'wi tsaleke eka 3.1.2 ni tata wa xihlangi va tlhele va hlangana nakambe kwihl, naswona tata wa xihlangi se a tirha yini? (2)
- 3.1.14 Hi yihl dyondzo leyi kumekaka eka hungu-tsalwa leri? (2)
- [25]**

KUMBE

- 3.2 Hlaya ntshaho lowu landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi wu landzelaka.

Ndzi lerisiwile ku longa swingubyana swa mira. Va vurile leswaku ndzi fanerile ku ya sala kwale ka Baloyi hikuva a ndzi rhumiwanga hi munhu ku famba ndzi tilavela khwarha.

Hlamusela leswi humeleleke endzhaku ka leswi ku kondza Ntsendzeleki a tikuma a ri exibedlhela. **[25]**

NTSENGO WA XIYENGE XA C: [25]

NTSENGO: 75